

Särtryck

SVENSKANS BESKRIVNING

6

FÖRHANDLINGAR VID
SAMMANKOMST FÖR ATT DRYFTA FRÅGOR
RÖRANDE SVENSKANS BESKRIVNING

6

UMEÅ 1970

Utgivna av

Claes-Christian Elert, Sigurd Fries och Åke Jonsson

UMEÅ UNIVERSITET
Avdelningarna för allmän språkvetenskap,
fonetik och nordiska språk
Umeå 1972

Jan Anward

KONTRASTIV BETONING I SVENSKAN. NÅGRA IAKTTAGELSER.

1. INLEDNING

Denna uppsats¹ kommer att behandla en viss typ av satser i svenskan, i vilka kontrastiv betoning² kan förekomma och undersöka vilka villkor dessa konstruktioner måste uppfylla för att kontrastiv betoning skall uppträda. De konstruktioner det gäller är s.k. asymmetriska samordningar, dvs. satser som består av två eller flera satser, samordnade genom en asymmetrisk relation. De exempel jag kommer att behandla är konstruktioner med asymmetriskt och (t.ex. först...och sedan...), konstruktioner med men, och komparativkonstruktioner. Exempel på asymmetriska samordningar är meningarna (1) - (3). Det typiska för dessa satser är att de inte behåller sin betydelse om ordningen av de samordnade satserna förändras (till skillnad från symmetriska och-satser och...lika... som-satser), dvs. inget av exemplen (1)-(3) betyder detsamma som deras respektive motsvarigheter (1') - (3'). Ett annat kännetecken är också att de vid kontrastiv betoning får sådan på ett element i varje samordnad sats, dvs. meningar som (4) och (5) är ogrammatiska.

(1) Först gick Per hem och sedan John³

(2) Per gick hem, men inte Sven

(3) Frukt är hälsosammare än nubbe

(1') Först gick John hem och sedan Per

(2') Sven gick hem, men inte Per

(3') Nubbe är hälsosammare än frukt

(4) *Först gick John hem och sedan Per⁴

(5) *Sven gick hem, men Per gick inte hem

Det är här frågan om att formulera nödvändiga villkor för kontrastiv betoning i asymmetriska samordningar. Först kommer svårigheten att formulera dessa villkor syntaktiskt att behandlas och sedan diskuteras några semantiska och morfologiska villkor.

Den ungefärliga regeln för kontrastiv betoning i asymmetriska samordningar är att de konstituenterna i de samordnade satserna som ej återfinns i samtliga satser får kontrastiv betoning (dvs. betonas kraftigare⁵ än övriga betonade element i satserna), under förutsättning att satserna för övrigt är identiska.

Förkortat uttryckt innebär detta att om vi har en asymmetrisk samordning av formen:

$$\text{ord}(X - A - Y) \left[\begin{array}{c} \& \\ -\text{sym} \end{array} \right] (\text{X}' - B - \text{Y}')$$

där A och B är konstituenten och X, X', Y och Y' är variabler, så får A och B kontrastiv betoning om

(i) $A \neq B$, och

(ii) $X = X'$ och $Y = Y'$

Det är att märka att A och B kan variera över de flesta ordklasserna i svenskan och att även sådana normalt obetonade konstituenten som prepositioner och pronomina kan få kontrastiv betoning.

I resten av artikeln vill jag försöka precisera det ovan använda predikatet "identisk så när som på en konstituent" så att det får ett någorlunda empiriskt innehåll.

2. KONSTITUENTSTRUKTURIDENTITET

Hur än villkoren på kontrastiv betoning i asymmetriska samordningar formuleras, så måste de formuleras så att följande ogrammatiska meningar exkluderas:

(6) *Först såg han ett rött hus och sedan såg han ett hus i torsdags.

(7) *Först slog han portvakten och sedan slog han hårt

(8) *Först hoppade han på Johan och sedan hoppade han på madrassen

("*" i (8) anger var det sekundära trycket ligger, dvs. anger skillnaden mellan (verb+partikel) + objekt-konstruktionen "hoppa på någon" och verb + prepositionsfras-konstruktionen "hoppa på någon".)

Ett attraktivt sätt att exkludera (6) - (8) skulle vara att formulera följande tämligen starka syntaktiska begränsning på asymmetriskt samordnade satser som kan få kontrastiv betoning:

(A) För att asymmetriskt samordnade satser skall få kontrastiv betoning krävs de har identiska konstituentstrukturer

Detta är attraktivt då ett villkor som (A) kraftigt skulle begränsa möjligheten till kontrastiv betoning och vi skulle kunna täcka en mängd fakta om ogrammatiska satser. Tyvärr uppstår en mängd problem med ett så starkt villkor som (A). Märk att den nödvändiga identiteten ej kan definieras på ytstrukturnivå. Följande mening har t.ex. inte

identisk konstituentstruktur på den nivån.

(9) Först blev Per alkoholist och sedan började John dricka

Man skulle kunna rädda (A) genom att postulera att de båda samordnade sätserna i (9) åtminstone är identiska på en nivå närmare djupstrukturen och att den första satsen i (9) härletts genom en obligatorisk nominalisering av någonting liknande (10).

(10) *Per började alkoholisera

Att identiteten inte heller kan definieras på djupstrukturnivå framgår av (11).

(11) Jag föredrar feta bönder framför före detta bönder.

Hur man än vill härleda (11) så verkar det uppenbart att den inte kan härledas från (12).

(12) Jag föredrar bönder (bönder är feta)

framför bönder (bönder är före detta)

Detta innebär att konstituentstrukturidentiteten måste definieras på någon mellanliggande punkt i härledningen eller att vi måste postulera någon regel KONTRASTIVMÄRKNING, som applicerar närhelst dess strukturvillkor uppfylles. Men även med dessa ytterligare villkor pålagda (A), så visar det sig att (A) är ett alldeles för starkt villkor. Jag vet ingen grammatisk analys som skulle vilja säga att de båda samordnade sätserna i (13) på någon nivå har samma konstituentstruktur.

(13) Först tvingade man ut Dillinger ur huset och då gav sig även

Capone

En annan möjlighet att exkludera (6) - (8) skulle vara att man inte begränsar identiteten mellan de båda samordnade sätserna till något annat än någon sorts semantiskt identitet, och endast pålägger kontrastiv betoning följande svaga villkor:

(B) De semantiskt distinkta element, genom vilka för övrigt semantiskt identiska samordnade sätser i en asymmetrisk samordning skiljer sig, får kontrastiv betoning, förutsatt att de är konstituenters av samma typ.

Men även ett så pass svagt villkor som (B) är inte oproblemiskt.
 Detta visar följande meningar:

(14) Först knivhögg han henne och sedan högg han henne med en yxa

(15) Först slog han henne och sedan knivhögg han henne

(16)* Först slog han henne och sedan högg han henne med en kniv

B förutsäger korrekt att (16) är ogrammatisk, men felaktigt att
 (14) borde vara ogrammatisk. Även i det här fallet skulle vi kunna
 postulera en transformation, INSTRUMENTALINKORPORERING, som överför
 strukturer som (17) till strukturer som (18).

(17) NP Verb NP med NP_i

(18) NP NP_i+Verb NP

Detta innebär att (14) på en viss punkt i härledningen ser ut som

(19):

(19) Först högg han henne med kniv och sedan högg han henne med
 en yxa

Om vi då säger att B måste gälla på någon punkt i härledningen
 innan INSTRUMENTALINKORPORERING har applicerat, så verkar det som
 om vi kunde klara av de problem som uppstår med (14). Men nu får
 vi problem med (15). Enligt den ovan föreslagna analysen borde (15)
 ha härledits från en struktur som liknar (16):s struktur. Men på
 den nivå förutsäger B att (15) borde vara ogrammatisk, vilket den
 inte är. Dvs. B måste gälla efter det att INSTRUMENTALINKORPORERING
 har applicerat. Det enda vi nu kan göra är att säga att varje
asymmetrisk samordning med kontrastiv betoning måste möta villkor
B på någon punkt i sin härledning.

Även om vi på detta sätt lyckats komma tillrätta med problemen, så vilar
 den sist formulerade principen på osäker grund. Förutom att det är
 oklart om en generativ grammatik bör få innehålla sådana principer, är
 de transformationella härledningarna jag försöksvis föreslagit knappast
 något annat än ad-hoc-mekanismer med det enda syftet att försöka rädda
 villkor B. Villkor B är i bästa fall ett problematiskt villkor.

3. SEMANTISKA BEGRÄNSNINGAR PÅ KONTRASTIV BETONING

I förra avdelningen påvisade jag vissa svårigheter med att ge nödvändiga syntaktiska villkor för kontrastiv betoning i asymmetriskt samordnade satser. De villkor som tentativt formulerades, formulerades i termer av de samordnade satsernas konstituentstruktur. Andra syntaktiska begränsningar är naturligtvis möjliga, men det är inte klart i termer av vad de skulle formuleras, och även man skulle kunna formulera sådana begränsningar så tror jag inte att någon av dem skulle kunna utgöra ett tillräckligt villkor på kontrastiv betoning i asymmetriskt samordnade satser. (20) och (21), t.ex., uppfyller det starkare villkoret (A) på konstituentstrukturidentitet, men ingen av dessa satser kan få kontrastiv betoning på någon konstituent. Det är tydligen fråga om ett krav på semantisk identitet.

(20) Först slog John till Erik och sedan gick Nils till Per

(21) Först cyklade Per och sedan hjulade Nils

I detta avsnitt tänker jag därför försöka formulera vissa semantiska begränsningar på kontrastiv betoning i asymmetriskt samordnade satser. Vi kan först formulera följande villkor, som exkluderar fall som (20) och (21) från den mängd av asymmetriskt samordnade satser som kan få kontrastiv betoning.

(C) Två asymmetriskt samordnade satser som är synonyma så när som på ett element får kontrastiv betoning på de skiljaktiga elementen.

Att det är fråga om semantisk identitet och inte t.ex. om morfologisk identitet⁶ är klart från många av de ovanstående exemplen, men blir uppenbart när man betraktar exempel som (22) och (23).

(22) *Först kalvade kon och sedan kalvade glaciären

(23) *Först skar John sig och sedan skar sig grädden

När det sedan gäller de konstituenten som får kontrastiv betoning så får dessa inte vara synonyma (vilket följer ur (C)). Detta innebär t.ex. att satser som (24) inte är grammatiska.

(24) *Först gav Gustav VI Adolf sitt tillstånd och sedan samtyckte även Sveriges nuvarande kung

Det visar sig snart att (C) på intet sätt är ett tillräckligt villkor för kontrastiv betoning och att flera viktiga tilläggsbegränsningar måste till. För det första får kontrastivt betonade konstituenten,

även om de är icke-synonyma, ej ha samma morfologiska ytform. Detta framgår av (25) och (26):

(25) *Först talade han om en bok han läst och sedan om en bok han planterat

(26) Först talade han om en bok han läst och sedan om en poppel han planterat

För det andra måste kontrastivt betonade argument stå i samma kasusrelation (i Fillmores mening) till sina respektive predikat. 7) Detta framgår av (27) och (28).

(27) Nils krossade fönstren, innan Erik hann göra det

(28) *Ljudbängen krossade fönstren, innan Erik hann göra det

I (28) kontrasteras en Agent med ett Instrument⁸⁾ och ogrammatiska satser uppstår. I (27) däremot kontrasteras argument som står i samma kasusrelation till predikatet och satserna är grammatiska svenska satser.

För det tredje måste kontrasterade argument vara medlemmar i samma intensionellt definierade mängd, dvs. de argument som kontrasteras kan inte vara medlemmar av en mängd definierad genom ren uppräknings, utan det måste finnas någon gemensam, någotsånär specificerad, egenskap hos argumenten. Exempel på detta är (29) och (30).

(29) Först blev Nixon sjuk och sedan min arvtant

(30) Först exploderade Jupiter och sedan en ballong

Sådana satser är inte direkt ogrammatiska, men de är på något sätt poänglösa, så länge som inte kontexten har specificerat någon gemensam egenskap hos de kontrasterade argumenten.

Den sista punkten blir klarare om vi introducerar begreppet presupposition⁹⁾ i vår beskrivning av satsers betydelse. En sats presuppositioner är grovt de element av dess betydelse som är invarianta i sanningsvärde under negation och befrågning. Ta följande exempel:

(31) John tyckte det var bra att Per kom hem tidigt

Det en presuppositionell analys skulle säga om (31) är att satsen förutsätter (presupponerar) att propositionen "att Per kom hem tidigt" är sann, medan den utsäger något om Johns värdering av denna proposition. Om vi negerar eller befrågar hela satsen så ser vi att propositionen "att Per kom hem tidigt" fortfarande förutsätts vara sann, medan Johns

värdering av propositionen i (32) är rakt motsatt den i (31) och oviss i (33).

(52) John tyckte inte det var bra att Per kom hem tidigt.

(53) Tyckte John det var bra att Per kom hem tidigt?

Efterson (34) är lika poänglös som (35), så kan vi säga att en asymmetriskt samordnad sats med kontrastivt betonade argument presupponerar att dessa argument är medlemmar av en intensionellt definierad mängd.

(34) Grushögar är bättre än stjärnbilder.

(35) Grushögar är inte bättre än stjärnbilder.

Med hjälp av begreppet presupposition kan vi också klara ut en del problemen i samband med formuleringen av begränsning (C), att de i en asymmetrisk samordning ingående satserna skall vara synonyma så när som på ett element. Observera att detta villkor skulle göra vissa satser som t. ex. (36), vilka är välformade för många talare, ogrammatiska.

(36) Per kallade henne ofta akademiker, men Tage förolämpade henne aldrig.

Vi kan förklara detta faktum om vi säger att den som yttrar (36) måste presupponera att kalla ngn för akademiker är att förolämpa vederbörande. För den som inte delar talarens uppfattning är (36) inte välformad.

Vi kan alltså säga att en asymmetrisk samordning med kontrastiv betoning presupponerar att de samordnade satserna är synonyma för talaren så när som på de kontrasterade elementen. Ytterligare

exempel på detta är satser som (37) och (38). Ingen talare kan uppfatta båda satserna som välformade.

(37) Först åkte dom till Lusaka och sedan till Zimbabwes huvudstad.

(38) Perssons tyckte att Zimbabwes huvudstad var en trevlig stad, men Nilssons tyckte att Lusaka var en otrevlig håla.

Den första satsen presupponerar att talaren anser att Lusaka och Zimbabwes huvudstad är två skilda städer, medan den andra presupponerar att talaren anser att de är samma stad.

Fotnoter

- 1 Jag vill tacka Per Linell, John Robert Ross, Kerstin Severinsson och Sven Öhman för värdefulla diskussioner om de problem som behandlas i denna artikel. Alla misstag är naturligtvis mina egna.
- 2 Jag kommer att utan motivering skilja mellan kontrastiv betoning och emfatisk betoning (som i satsen Per SÅG Lisa där SÅG är emfatiskt betonad). Artikelns analys gäller bara för kontrastiv betoning.
- 3 Ett "´" ovanför en stavelse betyder att denna stavelse är kontrastivt betonad.
- 4 Ett "×" framför en sats anger att satsen inte är grammatisk.
- 5 "betonas kraftigare" är naturligtvis ett tacknamn för en rad fonetiskt relevanta betoningsförändringar, däribland högre tonhöjd, starkare tryck och (eventuellt) ökad längd.
- 6 Dvs. att det inte är frågan om något morfologiskt villkor, som t.ex. (C').
(C') Asymmetriskt samordnade satser med kontrastiv betoning måste vara morfologiskt identiska så när som på de kontrasterade elementen.
- 7 Fillmores postulerande av kasusrelationer i den semantiska representationen, bygger på en analys av denna i termer av predikat och argument, dvs. att en sats som (i) kan beskrivas som bestående av ett predikat, slå, som prediceras över två argument, John och Kalle.
(i) John slog Kalle
Vidare menar Fillmore att de argument som förekommer i satser i naturliga språk kan anta vissa roller eller funktioner i satsen, vad Fillmore kallar kasus. Det finns en universellt definierad ändlig mängd av sådana kasus, och varje predikat kan specificeras som kompatibelt med ett antal kasus. Exempel på kasus är t.ex. följande:
Agent den levande person som orsakar att en händelse kommer till stånd
Objekt den entitet som rör sig eller förflyttas eller vars position eller existens beaktas
Instrument den omedelbara fysiska orsaken till en viss händelse
(efter Fillmore, C.J., 1970, Types of lexical information, Kiefer, F. (utgivare), Studies in syntax and semantics, 109-137 Reidel.)
- 8 Se not 7.
- 9 För en diskussion av presuppositioner, se Fillmore, 1970, s. 120-123.

Bibliografi

Fillmore, C.J., 1970, Types of lexical information. Kiefer, F. (utgivare), Studies in syntax and semantics, 109-137 Reidel.